

Биљана Ђ. Ђорић Француски¹
Филолошки факултет, Београд

ДЕЛА ЦОНА ФАУЛСА У СРПСКОХРВАТСКОЈ КЊИЖЕВНОЈ КРИТИЦИ²

Овај рад, после краћег осврта на живот и дело енглеског писца Цона Фаулса, као и његову преводну рецепцију на српскохрватском говорном подручју, приказује критичку рецепцију Фаулсовог стваралаштва, хронолошким редоследом од првог написа о његовим делима па све до распада бивше Југославије 1992. године. За разлику од већине британских савременика, Фаулс је нашој читалачкој публици представљен скоро у потпуности што се тиче преводне рецепције, а са друге стране је и критичка рецепција његовог опуса више него задовољавајућа, док су и преводи његових дела и критички написи наставили да се појављују код нас и крајем двадесетог, па и у двадесет првом веку.

Кључне речи: Цон Фаулс, српскохрватско језичко подручје, преводна рецепција, критичка рецепција, модерна енглеска књижевност.

*За мене је слобода неизбежно блиско повезана са самоспознајом.
(Цон Фаулс)*

Увод

Иако се после студија француског у Оксфорду, а затим каријере наставника у Енглеској и иностранству – Француској и Грчкој – у потпуности посветио писању, Цон Фаулс (John Fowles, 1926-2005) својим првим романом постигао је велики успех код публике, али не и на британској књижевно-критичкој сцени. Његов роман-првенац – психолошки трилер Колекционар (*The Collector* -1963), мада је наишао на изузетно повољан пријем у америчкој критици, која га је прогласила једним од најуспешнијих романа објављених у Америци те године, матична критика није препознала као велико дело. Разлог за то проналази Александра Јовановић, која указује на чињеницу да, упркос томе што су британски критичари „хвалили његову приповедачку вештину, већина није имала слуха за симболичку раван приче“ (Јовановић 2007: 11). Свој прави

¹ b.djoricfrancuski@fil.bg.ac.rs, bdjoric@sezampro.net

² Овај рад је део истраживања која се изводе на пројекту *Друштвене кризе и савремена српска књижевност и култура: национални, регионални, европски и глобални оквир* (бр. 178018), који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

приповедачки израз Фаулс је пронашао тек у роману Магус (*The Magus* – 1966, код нас у преводу као Чаробњак), који је критика упоредила са Борхесовим делима због наративне комплексности и митолошке димензије постигнуте употребом неочекиваних и необјашњивих елемената. Проналажењу тог израза сигурно је допринео рад на филозофском трактату Аристос (*The Aristos* - 1964), у коме је Фаулс изнео своја запажања и филозофске идеје којима се може објаснити читаво његово стваралаштво. Најпознатији Фаулсов роман – вероватно и због истоименог филма, који је био веома популаран – јесте Женска француског поручника (*The French Lieutenant's Woman* - 1969). У том делу су спојени мотиви викторијанског романа са модерним књижевним поступком, који се одликује променама гледишта приповедача и уметањима бројних пишчевих коментара, а кулминира тиме што се читаоцу нуди неколико алтернативних и потпуно могућих завршетака. То је један од ретких британских романа у којима се подражава, макар и у ограниченом обиму, модеран континентални узор поигравања са стварним обликом прозе. После збирке новела Кула од абоноса (*The Ebony Tower* - 1974), следи по мишљењу критике најбоље дело Џона Фаулса – Данијел Мартин (*Daniel Martin* - 1977), роман широког хоризонта и опсега, у коме се на експерименталан начин истражују неке од главних тенденција двадесетог века. За овим делом је Фаулс још објавио романе Мантиса (*Mantissa* - 1982) и Црв сумње (*A Maggot* - 1985), као и дуже есеје Острва (*Islands* - 1978) и Дрво (*The Tree* - 1979), а 2003. године и први том својих дневника, док ће други том бити објављен постхумно 2006. године (*The Journals: Volume I, Volume II*). За роман Женска француског поручника, после чијег објављивања „Фаулс постаје запажен писац чији књижевни проседи почива на размеђи модернизма, новог реализма и постмодернизма“ (Јовановић 2007: 12), добио је две изузетно значајне књижевне награде (*Silver Pen Award* и *WH Smith Literary Award*).

Рецепција Фаулсовог дела код нас

Читалачка публика на територији бивше Југославије, односно на српскохрватском језичком подручју, имала је прилику не само да се упозна са свим важнијим Фаулсовим делима, већ и да о њима сазнаје кроз критичку анализу наших чувених стручњака за књижевност. После краћег прегледа преводне рецепције, у овом раду ће по хронолошком редоследу бити обрађени текстови наших критичара који су се бавили Фаулсовим опусом, и то од првог забележеног критичког одјека, па до 1992. године, када је дошло до распада српскохрватског говорног подручја.

Од већине Фаулсових дела која су преведена код нас, прво које је објављено 1979. године јесте његов иначе најпознатији роман – Женска француског поручника, у издању новосадске издавачке куће Братство-Јединство. Друго издање иста кућа објавиће 1989. године, а у међувремену ће се овај роман појавити и 1981. године у издању загребачке Свеучилишне накладе Либер, да би га 1999. године штампао и београдски издавач Zepher Book World. Релативно брзо пошто је објављена у оригиналу,

појавиће се у нашем преводу и збирка новела Кула од ебановине, коју је издао ријечки Отокар Кершовани 1980. године. Ово Фаулсово дело ће под насловом Кула од абоноса поново код нас бити објављено у издању новосадске Књижевне заједнице 1988. године, као и 2004. године код београдског АЕД Студија. У издвојеном периоду биће преведен још само роман Колекционар, који је 1991. године објавила београдска Народна књига, а 2004. године ће га поново објавити београдски АЕД Студио. Уследили су преводи романа Чаробњак, 1994. и Данијел Мартин 1997. године код новосадске Матице српске, а у двадесет и првом веку код београдског АЕД Студија појављује се неколико поновљених издања романа Чаробњак (2002, 2004, 2009), као и Аристос 2005. године. Мантиса ће се у нашем преводу појавити 2011. године, у издању зрењанинске Агоре.

Још пре преводне рецепције, Фаулсова дела доживела су свој одјек у нашој критици, када је загребачка Република у броју зааприл 1971. године, у рубрици Књиге о којима се говори, објавила приказ З./вонимира/ М./ајдака/ „John Foweles [sic!]: *Žena francuskog poručnika*“ (стр. 402) на недавно објављени Фаулсов роман. Треба напоменути да тај текст представља први одјек на стваралаштво овог изузетног послератног енглеског романописца, за чије ће романе код нас осетно порастати интересовање тек крајем осамдесетих и почетком деведесетих година, када ће бити објављени написи у којима се потпуније и критички сагледава његово књижевно дело. Поводом приповедачког поступка који писац користи у предметном роману, приказивач напомиње да се он састоји „у томе да аутор узима већ готов заплет из 1860-тих година и даје га, гледајући из кута 1960-тих година“. Подвукавши чињеницу да је у Фаулсовом делу присутна пародија „викторијанског романа с брбљивим причаоцем, дигресијама, нуззаплетима у којима свесрдно судјелује послуга“, критичар указује на то да писцу таква техника омогућава „да компензира неке пропусте“ поменутог жанра. Као и у свакој пародији, и овде наилазимо на критичко расположење романописца „према конвенцијама којима се руга“, које Фаулс по мишљењу аутора приказа илуструје тиме што „на два мјеста завршава роман у традиционалној манири а онда се изнова враћа и развија причу према замршеном, премда више вјеројатном завршетку“. У тематском погледу, његова је оцена да бифокална визија енглеског романописца није толико усредсређена на сам викторијански роман колико на живот који се у њему одражава, па се Фаулс у циљу приказивања тог живота користи „изводима из дјела пророка који су живјели у то вријеме /.../, стварним подацима /.../, затим провокативним социолошким спекулацијама“. После сажетог препричавања фабуле, аутор чланка истиче да у приказаној забрањеној љубави писац „наговјештава све слабости епохе“, а самим крајем романа указује на „прве зраке новог, слободног доба“. Звонимир Мајдак закључује да је ово „књига о слободи“, коју Џон Фаулс „види не као бијег, већ као повратак природном реду, темељном моралу самооткрића и самоиспуњења“.

Веома кратка белешка анонимног аутора – потписаног иницијалима А. Ц. – коју у броју за период од 26. јануара до 9. фебруара 1978. године доноси загребачки лист *Око*, носи наслов „Zbrka u glavama ili oslobođenje od iluzija“ и поднаслов „Novi roman Johna Fowlesa *Daniel Martin*“ (стр. 22). И ако је ова цртица наизглед благовремено реаговање на прошлогодишње појављивање тог Фаулсовог романа у оригиналу, он је у ствари послужио само као повод за разноразна разматрања о енглеској критичкој сцени. Напоменувши да је предметни роман дочекан у Америци „готово као мајсторско дјело“, анонимни аутор текста одмах додаје да је енглеска критика насупрот томе подељена, па наводи мишљење цењеног лондонског критичара Auberona Waugha. Он при покушају да објасни разлоге за овакву појаву наглашава да је у Енглеској „наступило одређено нестрпљење због многих поступака модерниста, дошло је до замора од неких очито најнеуспјелијих експеримената“. У главама савремених писаца влада збрка, док енглеска интелигенција „болује од све већег ослобођења од илузија о времену у коме живи“, тврди британски критичар, како преноси наш приказивач.

Нажалост, објављивање првог издања Фаулсовог романа Женска француског поручника 1979. године остало је без икаквог одјека у нашој критици, али када је ријечки „Отокар Кершовани“ 1980. године издао превод Куле од абоноса, као реакција на то издање у нашој књижевној критици наредне године појављују се два приказа, у којима се не говори само о овој збирци новела, него о целокупном Фаулсовом стваралаштву. Први чланак, под насловом „Život, priča, apstrakcija“, објавио је загребачкој Књижевној смотри за 1981. годину (стр. 138-139) Иво Видан, који истиче да је и у Фаулсовом делу, као и уопштено у књижевности двадесетог века, присутна тема односа уметности и живота. Енглески романописац „врши имплицитну критику модернизма, али не с конзервативног, традиционалистичког стајалишта, него из искуства умјетника који је кренуо од постмодернистичких консеквенција претходне великеепохе, од супериорне виртуозности игре и обмане“, додаје аутор приказа. Први запажени роман овог писца – Чаробњак „није ништа друго до изврсно исприповиједан и изненађујући опис једне добро смишљене, пажљиво организоване и технички беспријекорно изведене мистификације“, напомиње критичар. Он такође указује на маштовитост, еротичност и артифицијелне ефекте присутне у овом делу, којима ће читаоци бити забљеснути. За најпознатији Фаулсов роман – Женска француског поручника аутор чланка тврди да је са једне стране то „психолошка и културна студијаједне протеклеепохе“, а са друге стране, констатује да она „одступа од повијесног реализма тиме што испитује саме увјете приповиједања“. Приказивач такође подвлачи духовитост и мудрост енглеског списатеља, који – супротстављајући време догађања у причи времену писања– отвара проблем „како помирити стајалиште прошлости, то јест сувременика саме радње, и оно сувременика ауторових, дакле ауторове садашњости“. И најзад, у предметном делу Џон Фаулс се поново „суочава

с два става према животу и умјетности на којима је и у ранијим књигама развијао своју тему“, да би дошао до закључка да прича у ствари представља конструкцију, јер „без артифицијелности, без ауторске интервенције која производи фикцију, ње нема“, наглашава критичар. Истакавши на крају течност Фаулсове „мисаоно потицајне прозе“, Иво Видан инсистира на томе да ће се и у предметној збирци новела читалац поново са задовољством „сусрести с проблемима традиције и обнове, измишљаја и збиљскости, отворених могућности и постигнуте вишезначности“, чије је анализирање Цон Фаулс започео у својим романима.

Наредни приказ, као одговор на објављивање Куле од абоноса у нашем преводу, јесте чланак „Рукопис јачи од књиге“ Милана Влајчића, који доноси београдски НИИ, у рубрици „Огледало критике– Књиге и идеје“, у броју за 9. август 1981. године (стр. 40-41). Аутор тог приказа наводи да енглески писац у предметном делу нуди читаоцу „гумачење сопственог дела, елементе поетике и разумевања текста“. Критичар даље наглашава чињеницу да, када је реч о Цону Фаулсу, „имамо посла са изврсно школованим и интелигентним аутором, склоним самоиронији и сугестивном подастирању концептуалне мреже унутар које његово дело добија додатна и слојевита значења“. Напоменувши да је овај књижевник објавио „неколико запажених и много хваљених романа“, аутор чланка издваја као најпознатије романе Колекционар и Женска француског поручника. Ово друго дело „спаја сензуалност и мотиве викторијанског романа са искуствима модерне књижевности“, истиче приказивач и додаје да у предметној збирци новела Фаулс „није поновио пређашњи успех“, а разлог за тако нешто он види у томе што је писац „преузети модел прозног казивања оптеретио замашним интелектуалним амбицијама“. У даљој анализи ове збирке, критичар наводи да њу „чине три независне прозне целине, два краћа романа и једна приповетка“. Први од тих романа је „испричан у безличном трећем лицу“, и у њему Фаулс „прати унутрашњу тачку гледишта“ свог јунака, док други роман – односно, трећи део књиге „показује како се писац сналази у криминалистичком жанру, који је тек у завршних десетак страница успео да мајсторски пародира“, објашњава аутор приказа. Надовезујући се на већ изражено мишљење да би било боље да је код нас прво преведен неки од романа енглеског списатеља који су овде представљени³, Милан Влајчић закључује да би превођење Куле од абоноса било „довољно признање за писца мањег формата, али Фаулс ипак заслужује достојније представљање“.

Загребачка „Свеучилишна наклада Либер“ 1981. године издаје едицију „Енглески роман у 10 књига“, а међу тих десет романа налази се и Женска француског поручника Цона Фаулса, уз поговор „Викторијанско друштво у постмодерној оптици“ (стр. 496-506), који је написао Иво Видан. Скренувши пажњу на то да је овај роман, заједно са претходно

3 Аутор приказа очигледно није упознат са чињеницом да је Фаулсов најпознатији роман – Женска француског поручника, већ објављен на српском 1979. године у издању новосадске издавачке куће «Братство-Јединство».

објављеним Фаулсовим романом *Чаробњак*, био права литерарна сензација у Енглеској, критичар успех та два дела објашњава чињеницом да у њима писац „тражи начин да превлада херметичност симболистичке књижевности, а да не допусти да баналност идеја, људи или збивања компромитира његову потрагу за новим“. Аутор поговора затим указује на занимљивост и приповедачко мајсторство као одлике романа *Чаробњак*, али и поред тога ово дело назива разочарањем, због тога што је у њему „вјештина литерарног заната, /дакле,/ у служби /је/ врло мале садржајне супстанце“. Оно што је битно, то је да је већ у овом роману присутна разлика између два слоја „фикционалности – оног у причи и онога у самом поступку“, која ће постати још очигледнија у роману *Женска француског поручника*, захваљујући томе што је његова тема другачија – „наиме, не процес мистификације, опсјене као такве, него једно друштво и наше схваћање тог друштва“, подвлачи приказивач. Ради се о друштву у периоду викторијанске Енглеске, у доба тачно један век пре године настајања овог романа, чију слику писац документује „бројним писменим свједочанствима савременика“, како би она била што солиднија, чвршћа и потпунија, додаје аутор прегледа. Главни проблем са којим је Фаулс морао да се ухвати у коштац, а он то чини „храбро и на оригиналан начин“, оцењује есејист, био је „како писати историјски роман – али тако да се у поступак, у оживљавање и исказивање прошлости, угради повијесно искуство о друштвеном развоју и о психолошким дубинама људске јединке, напакон о литерарном изражавању нечега што јест и није збиља“. Подручје овог проблема, напомиње аутор приказа, много је шире од питања приповедачке технике и обухвата читаву једну теоријску дисциплину – херменеутику,⁴ док је Фаулсова оригиналност у томе што он „свјесно проводи расцјеп између приче и приповиједања“, а при уметању својих коментара истовремено упозорава читаоца „на специфичне вриједности, те границе осјећајних и мисаоних дискриминација у викторијанско вријеме, каткад их успоређујући с нашим“, на тај начин постижући двоструку перспективу. Баш због таквих пишчевих коментара, ликови у предметном делу нису проблематични, већ се „пудуарају с оним друштвеним обрасцима и психолошким могућностима које бисмо очекивали, поготово уз приповједачева упозорења, а то тражи психолошку оригиналност“, констатује Видан и наглашава да је ту једини изузетак главни женски лик, јер се „издваја из тог реалистичког ткива“ својим апсурдним понашањем које Фаулс потенцира ради истицања њене егзистенцијалне слободе. Као најспектакуларнији фактор у роману аутор есеја наводи његова три алтернативна и потпуно могућа завршетка, закључивши како тај Фаулсов новаторски приповедачки поступак показује да су „елементи теорије рецепције ушли /су/ у енглеску књижевност прије него у енглеску знаност о књижевности“. Још једна новина коју такође доноси приказани роман јесте ситуација у којој „писцу

4 У смислу у коме херменеутика означава вештину тумачења или излагања неког говора или текста, прим. ауторке рада.

није сврха само да проблематизира приповиједање као модус књижевног посла, него да схвати тоталитет свијетао којему прича“, објашњава критичар. Поново применивши појам херменеутике, али овога пута на оно о чему текст говори – односно, на Фаулсов покушај да мотиве и понашања протумачи тако што ће се одмаћи од текста, да би интерпретирао своја сопствена становишта и претпоставке – Видан за такав покушај тврди да је право освежење у постмодерној књижевности. Слично као и други писци постмодернизма, и Џон Фаулс се у свом роману игра „властитим занатским средствима“, али за разлику од њих, он не експериментира са поступком, већ у његовом делу „духовна супстанца тражи одређен књижевности процес“, истиче аутор чланка. На крају поговора приказивач се кратко дотиче последњег до тада објављеног дела енглеског писца– романа Данијел Мартин, оценивши га као реалистичну, али сувише дугу Фаулсову анализу „у његовим комплексним обитељским осјећајима и интелектуалним односима према људима око себе, па и према друштву у ширем смислу“. Стиче се утисак да Видан овај роман помиње једино као узредни доказ, ради ефектније завршнице поговора, који закључује речима да је у овом енглеском писцу, „који је студирао француску књижевност – и занио се неким експерименталним замислима у складу са савременим француским тражењима– побиједио /је/ Енглеz. Морални реализам надвладао је искушења самодопадљивости и кокетерије с огољавањем реторичкеанатомије заната“.

Још један приказ Милана Влајчића, такође у рубрици „Огледало критике – Књиге и идеје“ београдског НИН-а, у броју за 14. фебруар 1982. године, под насловом Викторијанске слутње (стр. 39-40), односи се на роман Џона Фаулса Женска француског поручника, који је издао загребачки „Либер“ претходне године. У покушају да тематски одреди предметно дело, аутор чланка га смешта у жанр историјских романа, и тврди да његова фабула одговара „конвенцијама и назорима викторијанске епохе“. Иако је ова књига у основи „носталгична и сурова евокација викторијанског света“, писац паралелно са развојем догађаја „повремено уноси есејистичка и теоријска објашњења психолошких, друштвених и економских обележја викторијанског доба“, прецизира критичар. Он додаје да Фаулс истовремено „наглим променама приповедачког тона“ на махове ремети присутну традиционалну романескну оптику, како би на тај начин демистификовао унутрашњу логику приче коју је измислио и указао на емотивна и мисаона ограничења епохе коју описује, уневши маштовитост у своје дело– насупрот стереотипном заплету викторијанског романа. У погледу примењеног приповедачког поступка, истиче се структура предметног романа „у виду слојева на којима су примењиване различите технике“, док се и самом завршницом дела писац иронично дистанцира од реалистичког поступка у викторијанском роману, и тиме показује право мајсторство, наставља аутор приказа. Контекст приче која окружује главне ликове је „документаристички поуздан и предочен са убедљивошћу друштвеног истраживача“, а сами ти ликови „имају

дубинску романескну димензију“, оцењује Влајчић и у складу са тиме закључује „да је реч о викторијанском роману писаном на основу модерних књижевних искустава“.

Уводни део приказа „*Fowlesov Crv sumnje*“, на претходне године објављени роман овог енглеског писца, који доноси загребачка Књижевна смотра у броју за 1986. годину (стр. 107-109), Никола Ђуретић посвећује критиковању књижевних награда у Енглеској, а нарочито начину на који се додељује престижна Букерова награда. По његовом мишљењу, ту награду заслужио је управо предметни роман, који није био ни у ужем избору. У другом делу чланка аутор говори о животном путу Џона Фаулса, указавши на његово интересовање за природу и на утицај француских егзистенцијалиста на његово дело. Први Фаулсов роман – Колекционар, дефинисан је као „студија деструктивне опсесије“, док је као тема другог његовог дела, филозофске природе – насловљеног Аристос, одређена „борба самосвојног појединца против каотичне гомиле“. Магус је роман сложене структуре, у коме главни јунак „постаје пијун у психолошкој игри, у големом, замршеном свемиру маште“, наставља приказивач. Он најпознатије Фаулсово дело, Женска француског поручника, назива истовремено и пародијом викторијанског романа и критиком викторијанског доба, па истиче да је оно „увјерљива књижевна студија ликова који рјешавају своје проблеме са стајалишта егзистенцијалистичке свијести“. У књизи Кула од абонуса приказана је варијација наративних метода, а она садржи и пишчеве „посредне коментаре на стање сувремене умјетности, природу стваралачке одговорности и неспособност језика да очува елемент међуљудске комуникације“, додаје аутор есеја. После аутобиографски интонираног романа Данијел Мартин, следи роман Мантиса у коме Фаулс „истражује природу збиље и стваралаштва, отуђеност умјетности, еволуцију књижевности, однос мушкарца и жене“, наглашава критичар. Последњи Фаулсов роман, Црв сумње, има слојевиту структуру, јер је његов први део – нека врста историјског романа, писан „реалистичком наративном техником“, а други део – који је врста романа детекције и додаје роману још једну димензију, написан је „у форми судске истраге (питања и одговори)“, подвлачи Ђуретић. За њима следи епилог у коме енглески књижевник наглашава да је читаво дело у ствари само „потпуна фикција, проза, измишљотина“, и поред тога што се у роману све време труди да појача „илузију повијесне вјеродостојности“, указује аутор текста. Стога он закључује да приказано дело као да је имало два писца: први од њих је „прозаик, писац увјерљивих визија и идеја, аутор који има моћ да нас својим креативним чином заинтригира, да нас поведе у те просторе митопеичких слика“, док је други „дидактичар, педагог, /.../ подношљив када је ријеч о теоретско-филозофском раду, без обзира на то колико сумњив био његов досег на фону теоретске мисли, али посве досадан када је ријеч о дјелу лијепе књижевности“.

Нови превод Фаулсове збирке новела Кула од абонуса, у издању Књижевне заједнице Новог Сада, 1988. године, пропратио је предговор

О писцу и делу (стр. 5-10), из пера преводиоца, Ђурђине Топораш Драгић, чији уводни део говори о целокупном стваралаштву овог књижевника. Нагласивши да је његов први роман – Колекционар „слојевито дело, изврсног језика, занимљиве теме и структуре, а и контроверзно по својим психо-политичким импликацијама“, критичарка напомиње да је овај енглески писац нашим читаоцима углавном познат по истоименом филму, а још више по оном снимљеном по роману Женска француског поручника, који је Фаулсу донео светску славу. И остали његови романи су „исте, ако не и веће снаге“, оцењује ауторка предговора и објашњава да је Фаулс типичан за генерацију савремених писаца по томе што његова дела читаоца подсећају на то у чему се састоји њихова „прва људска дужност /.../ – у отпору свима онима који владају светом и свему ономе што се намеће као догма и готова формула“, као и по томе што су и читалац коме су намењена његова дела и јунак Фаулсове егзистенцијалне драме образовани грађани са Запада. Према мишљењу овог романсијера, наставља приказивач, човек ће доћи до слободе ако се буде трудио „да схвати свет у коме живи, а затим да му се личном креативношћу одупре“, па стога енглески писац у својим делима не прихвата никакве новине некритично. Фаулсов појединац „кроз драму егзистенције долази до сазнања о оним личним и општим митовима који га покрећу и којима би подједнако морао да се одупре“, објашњава ауторка приказа, па истиче да услед тога стваралаштво овог књижевника „има одређени морално-психолошки и (имплиците) политички набој; његов циљ је да подсети, подстакне на размишљање, често да упозори, а не ретко звучи и као вапај у пустињи“. И поред таквих особина, за овог писца се тврди да није „ни бекетовски црн, ни орвеловски циничан“, нити да у његовим делима има „великих нада, илузија и утопија, ни политичких, ни религиозних“. Ауторка предговора за Фаулса сматра да је „велики уметник који, пре свега, говори о људима и њиховим судбинама, о човековој могућности да се оствари, о незаобилазном другом, о исцелитељској улози љубави, о архетиповима и оним несвесним садржајима који их стављају у покрет“. Што се тиче стилских особина Фаулсових дела, критичарка оцењује да је он „изванредан познавалац језика, писац снажног сликарског, често импресионистичког осећања за боје, нарочито одличан познавалац античких култура“. Указавши на морално-психолошки и политички набој Фаулсовог дела, ауторка чланка га назива великим уметником и изванредним познаваоцем не само језика и културе, већ и психоанализе. Други део предговора посвећен је анализи предметног дела, за чији наслов приказивач тврди да је фаулсовски симбол за фројдистички појам немо, док су његови јунаци интелектуалци „чија је мисао у сталном покрету, који су самим тим осетљивији и подложнији /том/ деструктивном осећању о 'узалудности' и бесмислу“. Подвукавши сложеност значења и богатство слика у Кули од абоноса, Ђурђина Топораш Драгић закључује да овим делом енглески писац „указује на умор и немоћ запад-

ноевропског грађанина да осмисли свој живот и оствари себе као аутентично и непоновљиво биће“.

Објављивање ове књиге било је повод за два приказа у нашој штампи, од којих први доноси новосадски Дневник, већ 12. априла наредне године (стр. 19), а написао га је Миливој Ненин. У чланку прилично неразумљиве садржине, под насловом „Првенац нове библиотеке“, он износи тврдњу да је за Фаулсове приче пресудна „необјашњена мистерија“, о чему нам наводно сведочи и њихов завршетак, јер се свака од њих „отвара на крају, као да поново почиње“. Фаулсови јунаци, сматра аутор приказа, изгубљене су личности које „као да се и траже само у могућностима“. То што је у делима енглеског писца „битнија контемплација, могућност, тражење без циља“, условљено је не само природом његових ликова – који су интелектуалци, него и пишчевом мотивацијом, истиче критичар. У својим књигама Фаулс нам „нуди могућност да живимо живот уместо конвенција“, наглашава аутор чланка, називајући прозу овог писца разбуђујућом и отрежњујућом. И предметно дело почива на неочекиваном, наговештеном и наслућеном, јер се ни у њему никада „ништа до краја не експлицира, изузев оног егзистенцијалног немира који као да гуши јунаке“, подвлачи Ненин и додаје да је највреднија последња прича у приказаној књизи.

Поводом другог издања романа Женска француског поручника, 1989. године, већ 20. августа исте године новосадски Дневник објављује у рубрици „Нове књиге“ приказ под насловом „(Не)поуздани приповедача“, чији је аутор Ђорђе Писарев (стр. 14). Исти овај чланак, незнатно допуњен, објавиће и новосадски *Летопис Машице српске* у броју за фебруар наредне године, у рубрици „Књижевни летопис“, са измењеним насловом: „Игра с читаоцем“ (стр. 328-332). Аутор приказа тврди да, и поред наизглед поузданог мира приповедача који има „снажно изграђено и развијено обраћање тексту, па и споразумевање с читаоцем“, Фаулс уопште није поуздани приповедача због тога што изневерава очекивање у роману описане епохе, тако да тај читалац не може да спозна тачну и коначну истину тог дела. Још један разлог због кога наш критичар сматра да је енглески романописац непоуздан јесте то што он „и читаоце укључује у сам ток приповедања, остављајући им привидну могућност да сами обликују пут којим се радња креће“, уз многобројне варијанте краја, баш као што се то дешава и у животу. Тако читалац може да одабере расплет који му одговара, као да се ради о децјој слагалици, објашњава Писарев. Он додаје да, као и у стварности, и у овом делу има више истина, јер „живот романа није мање вредан од оног којег називамо правим, стварним“. У тематском погледу, аутор чланка прецизира да Фаулс приказује једну забрањену љубав која је у датим околностима немогућа, али покушава да од ње не направи трагедију, па је зато овај роман „нека врста пародије на моралне басне“. Као узоре на које се овај писац угледао приказивач наводи Стерна, али и Филдинга и Дикенса, називајући у закључку Фаулса пост-модерним полиграфом.

Наредни приказ на Кулу од абоноса, објављен у београдској Књижевној речи за 10. фебруар 1990. године под насловом „Фаулсов свет слободе“ (стр. 21), написала је Александра В. Јовановић. Она скреће пажњу на то да је називом ове збирке, којим је идејно повезао свих пет приповедака, Фаулс хтео да означи „хипокризију уметности двадесетог века“, приказујући однос између слободе и спутаности. Дефинишући тематску подлогу целокупног опуса енглеског писца, критичарка наводи да „трагање за слободом за Фаулса има универзални смисао испољавајући се као духовно стремљење свих његових јунака“. Тако се и у свакој од приповедака у Кули од абоноса могу наћи „у малом сви главни ликови и односи које Фаулс развија током читавог свог приповедачког дела“, наставља ауторка приказа. Предмет пишчевог напада такође је сам језик, као цивилизацијска тековина и „носилац лицемерне традиције и културе класног друштва“, додаје Јовановићева. У предметној књизи, као и у претходно објављеним романима, Фаулс манипулише разним жанровима прозе, али је у већини ових приповедака то „идејни, тематски и конструкцијски основ“, оцењује критичарка. Неке су приповетке налик на детективске, друге се могу сврстати у жанр бајки и легенди, али свакако њихова комплексност „далеко превазилази тематске, смисаоне, изражајне, па и формалне оквири кратког прозног дела“, наглашава ауторка чланка и закључује да је романескна форма много бољи израз „за такву пуноћу материјала, значења и ликова“.

Први одјек на објављивање нашег превода Фаулсовог романа Колекционар, код београдске Народне књиге 1991. године, доноси новосадски Дневник у рубрици Нове књиге већ 13. новембра те године, под насловом Шта ће живот донети (стр. 20). Ауторка приказа, Тања Крагујевић, напомиње да је ово дело, иако се ради о роману-првенцу, донело свом писцу светску славу, али је код нас било познато само захваљујући филму који је снимљен по њему. У овом роману „необичне структуре и форме, реског и штурог наративног језика, али и са низом прикривених психолошких нијанси“, енглески романисијер помоћу фабуле ствара тензију, истиче критичарка, па оцењује да се предметно дело истовремено може посматрати као трилер, љубавна драма или социјална студија. После карактеризације главних јунака романа, приказивач се враћа на анализу приповедачког поступка и указује на то да Фаулсова проза има универзалније значење захваљујући томе што у ригидну фабулу овај писац уплиће „изузетно суптилну конотацијску игру, подтекст који зрачи мозаичким психолошким минијатурама, наговештајем мотивација и реским осликавањем непосредних деловања јунака“. И поред тога што је фабула приказаног романа наизглед суштински једноставна, око ње Фаулс плете спрегу „асоцијација које трепере“, подвлачи Тања Крагујевић и закључује да је вредност романа Колекционар управо у томе што покреће веома сложена питања, па за пример наводи питање одговорности у свим аспектима егзистенције човека, као што су индивидуални, морални и стваралачки.

Маја 1992. године новосадски *Лешоис Машице српске* у рубрици „Критика“ доноси, под насловом Најлепши примерак у збирци (стр. 884-887), још један приказ на Фаулсов роман *Колекционар*, чији је аутор Јован Попов. Упутивши речи похвале роману Женска француског поручника, који сврстава међу најзанимљивије савремене енглеске романе, аутор приказа тврди да то дело, када се појавило у нашем преводу, није одмах било протумачено на прави начин, већ је тек када је „прочитано у пародијском кључу, открило /је/ тумачима богатство своје слојевите структуре, поставши предмет бројних озбиљних интерпретација“. Нагласивши да се *Колекционар* појављује код нас са великим закашњењем (од скоро три деценије!), критичар његову композициону структуру оцењује као релативно једноставну и непретенциозну. Указујући на линеарни наративни ток фабуле, аутор чланка открива нам да Фаулсов протагониста у овом делу „носи у великој мери печат егзистенцијалистичке епохе на чијем измаку је *Колекционар* и настајао“. После подужег препричавања те фабуле, приказивач подвлачи као јачу страну романа не ретка „луцидна социолошка запажања, карактеристична за интелектуални миље запада шездесетих година“. Што се тиче приповедачког поступка, оцењено је као успешно усложњавање фабуле спроведено у приказаном роману, јер оно „не умањује, нити разводњава драматику ситуације“. У закључку Јован Попов скреће пажњу на интертекстуалне везе Фаулсовог дела са Шекспировим комадима, називајући његов роман *Колекционар* савременом верзијом бајке о Лепотици и Звери.

Закључак

На основу овде изложених резултата истраживања, целокупну рецепцију стваралаштва енглеског писца Џона Фаулса код нас можемо оценити као веома задовољавајућу, јер је већина његових дела не само представљена нашој публици у преводу, већ и благовремено примећена и повољно прихваћена од стране наших еминентних критичара.

Што се тиче преводне рецепције, нека Фаулсова дела – рецимо, збирка новела *Кула од абонеса* – појавила су се у нашем преводу прилично брзо по објављивању на енглеском језику, док су нека друга – као што је то на пример његов роман *Колекционар* – објављена код нас са изузетно великим закашњењем (у случају предметног дела су наши издавачи каснили готово тридесет година). Први објављени превод, 1979. године, био је Фаулсов најпознатији роман – Женска француског поручника, који је код нас доживео већи број издања (чак четири), исто као и романи *Чаробњак* (такође четири издања) и *Колекционар* (два). Једна занимљивост је да, нажалост, то прво издање романа Женска француског поручника није изазвало апсолутно никакву реакцију наше критике, али се зато у наредним написима детаљно говори и о том делу, не само у приказима на њега него и у прегледима целокупног Фаулсовог стваралаштва. Такође је занимљива чињеница да у нашој периодици није објављен ни један једини одломак из Фаулсовог опуса, било романа или неког од дру-

гих дела, али је то надокнађено више него обимном преводном рецепцијом у виду књига са поновљеним издањима, што сведочи о дуготрајном интересовању наших читалаца за дела овог енглеског романописца.

Још једна занимљивост, овог пута у погледу наше критичке рецепције Фаулсових дела, јесте то да је она започела још пре него што се код нас појавио први превод, тачније 1971. године, што је мало неуобичајено јер обично преводна рецепција претходи критичкој. У овде приказаном периоду од наредних двадесетак година, односно, до распада српскохрватског језичког подручја, објављено је укупно четрнаест библиографских јединица, с тим што је интересовање за Фаулсова дела код нас осетно порасло тек крајем осамдесетих и почетком деведесетих година, када се појавио већи број написа у којима наши критичари потпуније и шире сагледавају његово књижевно дело. У свим овим написима наши аутори похвално и веома позитивно говоре о Фаулсовом стваралаштву. Његова дела оцењена су као имплицитна критика модернизма, али не са традиционалне, већ са супериорне постмодернистичке тачке гледишта, док су у стилском погледу, по мишљењу наших критичара, романи Џона Фаулса добро осмишљени, пажљиво организовани и технички беспрекорно изведени, а до изражаја долазе и пишчева духовитост, ерудиција и мудрост, као и склоност самоиронији и сугестивности.

Такође је значајна чињеница да се и преводна и критичка рецепција Фаулсовог стваралаштва код нас настављају и после 1992. године, а трају све до дан-данас. О Џону Фаулсу су у том периоду који није анализиран у овом раду писали многи наши значајни критичари и стручњаци за књижевност, попут – да набројимо само неке од њих: Иванке Ковачевић (Зборник Матице српске за књижевност и језик, 1993), Предрага Бребановића (Реч, 1994), Срђана Вујице (Наша борба, 1995), Давида Албахарија (Књижевне новине, 1995), Јована Попова (Поља, 1996), да би интересовање за чувеног британског писца кулминирало објављивањем књиге Александре В. Јовановић Природа, мистерија, мит – романи Џона Фаулса, 2007. године.

Литература

- Аноним. 1978: А. С., Zbrka u glavama ili oslobođenje od iluzija, *Oko*, Zagreb, VI, 153, 22.
- Видан 1981: I. Vidan, Viktorijansko društvo u postmodernoj optici (Pogovor), u: Fowles, John, *Ženska francuskog poručnika*, prev.N. Šoljan, Zagreb: Liber, 496-506.
- Видан 1981: I. Vidan, Život, priča, apstrakcija, *Književna smotra*, Zagreb, XIII, 41-42, 138-139.
- Влајчић 1981: M. Vlačić, Rukopis jači od knjige, *NIN*, Beograd, XXXI, 1597, 40-41.
- Влајчић 1982: M. Vlačić, Viktorijanske slutnje, *NIN*, Beograd, XXXIII, 1624, 39-40.
- Ђуретић 1986: N. Đuretić, Fowlesov *Crv sumnje*, *Književna smotra*, Zagreb, XVIII, 63-64, 107-109.

Јовановић 1990: А. В. Јовановић, Faulsov svet slobode, *Književna reč*, Beograd, XIX, 357, 21.

Јовановић 2007: А. В. Јовановић, *Priroda, misterija, mit – romani Džona Faulsa*, Beograd: Plato, Filološki fakultet.

Крагујевић 1991: Т. Крагујевић, Šta će život doneti, *Dnevnik*, NoviSad, 50, 16181, 20.

Мајдак 1971: М. З., John Foweles[sic!]: *Žena francuskog poručnika*, *Republika*, Zagreb, XXVII, 4, 402.

Ненин 1989: М. Nenin, Prvenac nove biblioteke, *Dnevnik*, NoviSad, 47, 15248, 19.

Писарев 1989: Ђ. Pisarev, (Ne)pouzdani pripovedač, *Dnevnik*, NoviSad, 47, 15376, 14.

Писарев 1990: Ђ. Pisarev, Igra s čitaocem, *Letopis Matice srpske*, Novi Sad, 166, 445, 2, 328-332.

Попов 1992: Ј. Попов, Najlepši primerak u zbirci, *Letopis Matice srpske*, NoviSad, 168, 449, 5, 884-887.

Топораш Драгић 1988: Ђ.Топораш Драгић, О piscu i delu (Predgovor), u: Fauls, Džon, *Kula od abonosa*, prev. Ђ. Топораш Драгић, Novi Sad: Književna zajednica Novog Sada, 5-10.

Biljana Ђ. Ђorić Francuski

RECEPTION OF JOHN FOWLES IN THE FORMER YUGOSLAVIA

Summary

This paper analyses the entire reception of works written by John Fowles in the Serbo-Croatian speaking area, from the first mentioning of his oeuvre in our press until the disintegration of the territory of former Yugoslavia. The translations of his opus are also noted in the paper, both those published during the selected period and those that appeared later than 1992. The critical reception of John Fowles, together with the interest of our publishers and reading public in the translation of his works, can be judged as satisfactory both regarding the quality of the critical texts and the duration of his reception, which also continued into the twenty-first century.

Keywords: John Fowles, Serbo-Croatian territory, translated works, criticism, English literature.

Примљен фебруара 2013.

Прихваћен априла 2013.